

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/41/18-25>

Dağbəyi Allahverdiyev
Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
İqtisadiyyat İnstitutu
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
dagbeycahani@gmail.com
Nigar Allahverdiyeva
Bakı Dövlət Universiteti
UOT: 519,83

Xarici fəaliyyət və davamlı iqtisadi artım şərtlərində səmərəlilik

Xülasə

Tədqiqatda dünya dövlətlərinin geosiyasi maraqların, xarici investisiyanın çoxalması, davamlı tərəqqi şərtləri, insan rifahı və xarici iqtisadi əlaqələrin mövcud vəziyyəti və mahiyyəti, iqtisadi səmərəliliyi təhlil edilmişdir. Davamlı iqtisadi artım dalğasının tarazlığı və optimal həll metodu sosial-siyasi rifah kontekstində tədqiq edilmişdir. Mövcud şəraitdə ölkənin siyasi-iqtisadi məsuldarlığı və davamlı artımı şərtləndirən gəlir bərabərliyi, makroiqtisadi göstəricilər qiymətləndirilmişdir. İqtisadi tarazlığın təmin edilməsində riyazi təsviri ümumi daxili məhsulun artım tempində araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *iqtisadi artım, davamlı iqtisadi artım dalğası, iqtisadi tərəqqi, insan rifahı, riyazi iqtisadi təsvir*

Daghbeyi Allahverdiyev
Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan
Institute of Economics
Doctor of Philosophy in Economics
daybeycahani@gmail.com
Nigar Allahverdiyeva
Baku State University
UOT: 519.83

Efficiency in Foreign Activity and Conditions for Sustainable Economic Growth

Abstract

This study examines the current state and essence of geopolitical interests, the increase in foreign investments, conditions for sustainable progress, human welfare, and foreign economic relations across various countries. Economic efficiency is analyzed in terms of sustainable economic growth waves, with a focus on achieving equilibrium and an optimal solution method within the context of socio-political welfare. The paper evaluates key macroeconomic indicators and income equality that influence the political-economic productivity and sustainable growth of a country. Additionally, a mathematical model of economic equilibrium is investigated through the growth rate of gross domestic product.

Keywords: *economic growth, sustainable economic growth waves, economic progress, human welfare, mathematical economic modeling*

Giriş

İqtisadi artım şərtlərinin təhlili real şəraitdə diferensial inteqrasiyanı şərtləndirir. Belə hesablama real dünya iqtisadiyyatında artım tempinin riyazi modeli üçün tətbiqi effektiv nəticələri şərtləndirmişdir. Beləliklə, tədqiq edilən real dünya iqtisadiyyatına tətbiq edilən iqtisadi model

siyasi-iqtisadi dalğalar pirinsipinə uyğun olaraq sənaye tərəqqisində əks edilmişdir. Belə ki, iqtisadi dalğalar nəzəriyyəsinə əsasən sənaye tərəqqisi Davud modelinin riyazi təsvirinin cəmi iqtisad elmində aktuallaşmışdır.

Tədqiqat

Belə ki, Davud iqtisadi artım dalğaları əmək-dəyər pirinsipi ilə yanaşı, effektivlik kontekstində qiymətləndirməni şərtləndirmişdir. Belə elmi yanaşma Alfred Marşallın "İqtisad elminin əsasları" (1891), "Sənaye və ticarət", "Faydalılıq", "Məhsuldarlıq" ideyalarından qaynaqlanmışdır. Bu iqtisadi artım dalğası elmi təcrübədə qrafik və riyazi metodlarla əsaslandırılmasına cəhd hesab edilir. Beləliklə, mikro və makroiqtisadi mənzərədə siyasi-iqtisadi tərəqqi sosial rifahın maddi əsasının təşkili ilə səciyələndir (Abbasov, 2019).

Beləliklə, iqtisadi dalğaların tətbiqi proqramına əsasən tərtib edilmiş riyazi modelə daxil olan səbəb faktoru siyasi-iqtisadi mənzərədə artımı aktuallaşdırır (Allahverdiyev, 2008). Beləliklə, modeldəki tədqiq olunan səbəb və nəticə meyarı optimal qiymətlərə müvafiq olaraq elastiklik əmsalında hesablama iqtisadi riyazi disturu nəticələndirir.

$$D\dot{A} = \dot{A}DA 27,97 + 78,19$$

$$NDA = 83$$

$$GDA = 97$$

$$\dot{A}DA = 595$$

Dalğalar pirinsipinə əsasən iqtisadi elastiklik əmsalının riyazi təhlilində formalaşan nəticə Azərbaycanda ticarət dövriyyəsinin ÜDM-un 19,83 % artımı, iqtisadiyyata yönələn investisiyaların artımı isə ÜDM-un 5,97 % artımını şərtləndirir.

Bu kontekstə Azərbaycanın iqtisadi fəaliyyəti və investisiya səmərəliliyinin riyazi metodlarla təhlili ÜDM-da və xarici ticarət dövriyyəsində illəri əhatə edən müqaisəli üstünlüklər, ümumi siyasi-iqtisadi effektivlik proqnozu üçün xarakterikdir. Bu səbəbdəndə, NDA, GDA və ƏDA 2025-ci il istiqaməti riyazi metod əsasında planlaşan qəbul meyarının fokuslaşmasını şərtləndirir.

Ölkənin siyasi-iqtisadi səmərəliliyində artımı zəruridir və ÜDM-un proqnoz meyarı riyazi modelə əsasən,

$$D\dot{A} = NDA + GDA + \dot{A}DA 372,19 + 273,19$$

iqtisadi məntiqi model ifadə olunmuş ədədlərin cəmində şərtlənir. Belə proqnozda Azərbaycanın iqtisadi artımı 2024 NDA (m) və 2025-ci ilədən ƏDA (III) şərti ilə davamlı artım meyarı ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətində və investisiya səmərəliliyində, riyazi metodlar əsasında ÜDM və makroiqtisadi sabitliyinin tənzimlənməsini zəruri edir (Əlirzayev, 2022).

Beləliklə, iqtisadiyyatda bərpa olunan enerji təminatı riyazi hesablamada səmərəli və davamlı iqtisadi tərəqqini şərtləndirir.

I iqtisadi tərəqqinin artım zərurəti

Belə qeyri-səlist elmi məntiqi təhlil sənayedə iqtisadi tərəqqinin dalğalar nəzəriyyəsi ilə xarakterikdir. Belə ki, iqtisadi tərəqqidə tətbiqin hesablama dalğası Rəqsvari sistemlərin riyazi təsviri və optimal həll metodları ilə effektivliyi tarazlaşdırır (Muradov, 2021). Rəqsvari sistem üçün riyazi metodun təcrübədə iqtisadi artıma tətbiqi, sənaye iqtisadiyyatında dalğalar nəzəriyyəsinin proqram trayektoriyası kimi sabitliyi şərtləndirir. Belə məntiqi mühakimə mövcud siyasi-iqtisadi şəraitdə sənaye iqtisadiyyatında tərəqqi şərtlərinin idarə olunmasında tətbiqi səciyəvidir.

Beləliklə, bərpa olunan enerjinin iqtisadi səmərəliliyi siyasi-iqtisadi şəraitdə, törəmələr əsasında, mücərrəd mahiyyətin gücləndirilməsini şərtləndirir.

Cədvəl 2

Bərpa olunan enerji və iqtisadi səmərəlilik ÜDM-un indeks

Mənbə: Tədqiqat əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Belə ki, Azərbaycanda ÜDM-un artımında xarici iqtisadi fəaliyyəti əhəmiyyətli və investisiya səmərəliliyin effektivliyi siyasi-iqtisadi sabitliyi tarazlaşdırır. Beləliklə, 2024-cü il NDA(m) və 2025-ci ilin siyasi-iqtisadi proqnozu ƏDA(III) qəbul formulu əsasında, riyazi tənliyin tərtibat modelində, tərəqqi istiqamətini şərtləndirmişdir.

Azərbaycanda ÜDM, iqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar və xarici ticarət dövryyəsinin müqaisəli qiymətləri, standart və modelin proqnoz üçün xarakterikdir və bu modelin proqnoz əhəmiyyəti müəyyən olmuş, 2025-ci ildə ÜDM proqnoza əsasən iqtisadi artım mənfəti 519,83 milyard manat olacağı müəyyən edilmişdir.

Azərbaycanda ÜDM-in proqnoz qiymətləri ilə Davud modeli əsasında riyazi tənliyin tətbiqi əhəmiyyətli, burada iqtisadi səmərəlilik tənzimləməli və ÜDM 2024 və 2025-ci illərdə davamlı artımı təminatı ƏDA (III) siyasi-iqtisadi tarazlıq effektivliyini şərtləndirir. Belə ki, siyasi-iqtisadi müvazinətin həcmində məcmu gəlir və məsrəfləri tənzimləyən Davud modeli iqtisadi səmərəliliyi mənfətin cəmində formalaşdırır.

$$\text{ÜMG} = \text{ƏDA} + \text{GDA} + \text{NDA}$$

Bu riyazi iqtisadi modeldə istehlak DİA, investisiyalar ƏDA, dövlət mənafeyi NDA, GDA və gəlirlər artımında iqtisadi fəaliyyətin məcmu tələbini şərtləndirir.

II iqtisadi səmərəliliyin artım təsviri

Azərbaycan dünyada miqyasında siyasi-iqtisadi mənafehlərinin təmin edilməsində qarşılıqlı faydalı, balanslaşdırılmış iqtisadi diplomatiyası təşkil edir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramını, Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı'nı və 2008-2025 davamlı inkişaf Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin sərəncamları, əsasən 2030-cu ili İnsan inkişafı və sosial-iqtisadi bərabərliyi şərtləndirir (Əliyev, 2023).

Beləliklə, mövcud proqrama əsasən səbəb və nəticə zirvə meyarı ümumi kontekstdə mövcud olan istehsal artımının tənzimlənməsini şərtləndirir. Bu səbəbdən də, iqtisadi-siyasi mənşərdə yeni proqramın reqressiya tənliyi aşağıdakı iqtisadi effektivliyi zəruri edir.

Qiymət tənliyi və qrup meyarı:

$$\text{ƏDA(III)} = \text{GDA} + \text{NDA} + \text{ƏDA}(300+379)$$

$$\text{ƏDA (III)} = 679$$

Ümumi Effekt

$$\text{ƏAD} = 278 \text{ ƏDA} + 379 \text{ NDA}$$

$$\text{ƏDA} = 655.19$$

$$\text{NDA} = 83$$

$$\text{GDA} = 97$$

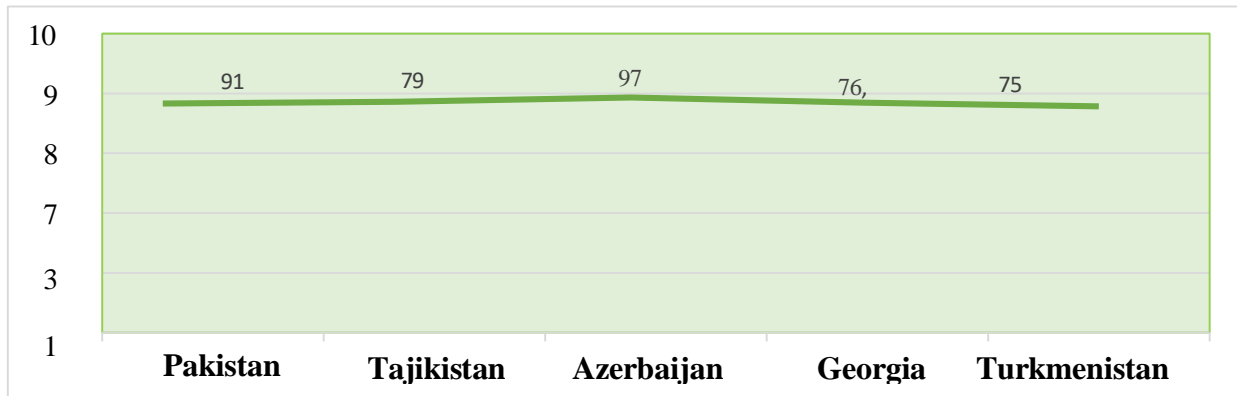
$$\text{ƏDA} = 6.192378 \text{ ADƏ} + \text{NDA } 1,976256547 + \text{GDA } 578,595$$

$$\text{ƏDA} = 6,559$$

Beləliklə, iqtisadi səmərəliliyin təşkili və xarici-daxili investisiya artımı riyazi tənliyə əsasən ÜDM-un 19,83 tam, xarici ticarət dövrüyə meyarı siyasi-iqtisadi (679,31 ədədi nəticəsində) davamlı artımı planlaşdırır (Allahverdiyev, 2008).

Bu səbəbdən də, iqtisadi-siyasi mənzərənin zirvə meyarı, $D^{\text{tərəqqi}} = a 78,239 + D^{\text{İA}} 19,8378 + \text{EDA} 273,19$ modelini şərtləndirir ki, bu siyasi-iqtisadi mənfəət səmərəliliyi NDA, GDA, ƏAD da əhəmiyyətini əks etdirir. Bu riyazi modeldə iqtisadi fəaliyyət səmərəli və effektiv hesab edilir (Abbasov, 2019). Belə siyasi-iqtisadi fəaliyyət dövlətin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində, ekoloji cəhətdən keyfiyyətli məhsul istehsalında, davamlı iqtisadi tərəqqini gücləndirir.

Cədvəl 3
Azərbaycan və bəzi ölkələrlə enerji indeks

Mənbə: *Dünya İqtisadi Forumun məlumatı əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.*

Beləliklə, bərpa olunan enerji təminatı indeksi hesablanmasında enerji mənbəyi kimi iqtisadiyyat və enerjinin növü, enerji səmərəliyində davamlı iqtisadi tərəqqini şərtləndirir. Belə ki, bərpa olunan enerji təminatı elmi hesablamalara əsasən 25 il müddətində ölkədə iqtisadi enerji səmərəliliyi 19 dəfə artımın təşkili zəruridir.

III iqtisadi tərəqqini şərtləndirən sabitlik

Belə ki, siyasi-iqtisadi tarazlıq anlayışı, onun nüansları və əhəmiyyəti təcrübənin fərqləndirici cəhətlərinin tədqiqi zərurəti əsaslandırılır. İqtisadi səmərəlilikdə tənzimlənən istehsalın global qarşılıqlı əlaqəsi, siyasi-iqtisadi metodları müəyyən edilmişdir. Burada əsas məqamı iqtisadi tarazlıq və kibertəhlükəsizlik kontekstində səbəb, nəticə əlaqələrinin mahiyyəti və əhəmiyyəti təhlil edilmişdir. Beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətdə istehsal və istehlakın əlaqələndirilməsi kontekstində mahiyyəti şərh edilmişdir.

Makroiqtisadiyyatda innovasiya tarazlıq, siyasi-iqtisadi şəraitdə istehsal səmərəliliyin əsas istiqamətləri kimi elmi təhlili aktuallaşmışdır. Belə ki, iqtisadi tarazlıqda xarici investisiya siyasətində kapitalın beynəlxalq hərəkətini şərtləndirən meyarların əhatəliliyi iqtisadi effektivlikdə müxtəlif dövlətlərin fərqli təcrübəsi ilə müqayisə edilir. Bu kontekstdə dünya ölkələrinin iqtisadi tarazlıq nəticələri qəbul edilən meyarları, makroiqtisadi və sosial-iqtisadi siyasətin tənzimlənməsi əsasında innovasiyalı səmərəliliyi əks etdirir.

Beləliklə, xarici investisiyaların iqtisadi tarazlığın təmin edilməsində əhəmiyyəti xarici kapital axınlarında və innovasiyalı təminat istiqamətində ÜDM artım səmərəliliyini şərtləndirir. Belə ki, kapitalın iqtisadi tərəqqidə səmərəliliyi rəqabət və beynəlxalq siyasi-iqtisadi mövqelərin qorunması ilə səciyyələnir.

Tədqiqat əsasında məlum olur ki, ölkəyə xarici kapitalın axını üçün tətbiq edilən makro və mikroiqtisadi siyasət konkret iqtisadi hədəfləri tənzimləməklə qəbul edilir. Belə ki, BMT-nin Ticarət və İnkişaf dair Konfransının əsas istiqaməti 2001-ci ildən etibarən makroiqtisadi sahədə investisiya siyasətində həyata keçirilən tarazlıq əsasən xarici investisiyaların təşviqi və liberal-

laşması təşkil etmişdir (Abbasov, 2019). Belə liberal iqtisadi tədbir xarici sərmayənin risk tempinin tarazlığını təmin edir.

Beləliklə, xarici investisiyalar iqtisadi tarazlığa və səmərəliliyə təsiri müxtəlif meyarlarla qiymətləndirilməsi effektivliyi şərtləndirir. Belə ki, əsas inkişafda olan ölkələrin iqtisadi səmərəliliyini artıran əsas meyarları siyasi-iqtisadi xarakteri innovasiyalı faktorlar təşkil edir. Belə ki, bu istiqamətdə müşahidə olunan tendensiyalar əsasən sosial-iqtisadi normalarla xarakterizə edilir. Burada müxtəlif ölkələrin iqtisadi səmərəliliyində investisiya və mülki tənzimlənmənin əsas istiqaməti kimi sosial-iqtisadi rifah artımında effektiv tarazlıq səciyyəvidir.

Belə ki, iqtisadi tarazlığı Dünya İqtisadi Forumunda ölkələrin beynəlxalq iqtisadi rəqabətliyini əks etdirən “Qlobal Rəqabətlik”, eləcə də ABŞ-nin İrs Fondu tərəfindən tərtib edilən hesabatlarda mülkiyyət hüquqlarının tənzimlənməsi və investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyini şərtləndirir. Bunlar makroiqtisadi səmərəlilikdə xarici iqtisadi fəaliyyətin əsas meyarları kimi iqtisadi səmərəlilik və siyasi-iqtisadi tarazlığın zəruri istiqamətlərinin formalaşmasında adekvatlıq təşkil edir. Qeyd etmək olar ki, xarici kapitalın tənzimlənməsi və hərəkət templəri marjinal iqtisadi proseslərə yönələn siyasi tarazlığın fərqli meyarları ilə formalaşır (Aliyev, 2022).

Beləliklə, beynəlxalq iqtisadi tərəqqinin əsas tempi makroiqtisadi səmərəlilikdə davamlı artımı şərtləndirir. Belə şəraitdə dünya təsərrüfatında mülki münasibətlərə iqtisadi maraq yaradan istehsal nəticələri, kapital, texnologiyalar, işçi qüvvəsi, həmçinin istehsal meyarları əks edilir. Beləliklə, mövcud dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq və istehsal meyarları, texnologiya mübadiləsinin intensivliyi, kapitalın və işçi qüvvəsinin beynəlxalq hərəkəti makroiqtisadi səmərəliliyi zəruri edir.

Siyasi-iqtisadi kontekstdə tarazlıq makro və mikroiqtisadi tədbirlər əsasında balanslaşdırılır. Belə ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin əsas metodu investisiya siyasəti və bazar mexanizminin təkmilləşdirilməsi, qeyri-iqtisadi risk mənbələrinin tənzimlənməsi ilə səciyyələnir.

Tədqiqat əsasında müəyyən edilir ki, ABŞ, Asiya-Sakit okean regionu və Yaponiya dövlətlərində siyasi-iqtisadi ziddiyyətlərin əsas mahiyyəti dünya bazarlarında mövcud olan haqsız rəqabətdir. Belə şəraitdə istehsalçı tərəflərin məqsədi rəqibi dünya bazarından təcrid etmək və ya rəqibdən qorumaq üçün istehlakçı maraqlarını artırmaqdır. Beləliklə, sənaye iqtisadiyyatının inkişaf etmiş dövlətləri dünyada yeni rəqib ölkələrin formalaşmasına siyasi-iqtisadi metodlarla və ya digər güc meyarı vasitəsi ilə mane olmaq iqtisadi səmərəlilikdə effektivliyi formalaşdırır (Məmmədov, 2022).

Belə şəraitdə ölkənin təbii sərvəti və iqtisadi potensialın yetərliyi dövlətin antiinhisar siyasəti xüsusi innovasiyalı iqtisadi fəaliyyətlə tənzimlənməsini şərtləndirir (Abbasov, 2019). Burada əsas istiqamət sosial-iqtisadi tarazlığı və iqtisadi səmərəliliyi minimum əməkhaqqı, sosial təminatı Cədvəl 1-də əhatəli təsvir edilmişdir.

Cədvəl 1

Ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisinin makroiqtisadi meyarları

MEYARLAR	2021	2022	2023
Ümumi daxili məhsul, milyon manat	104,6	105,9	13 51,9
Əhalinin hər nəfərinə hesablanan ÜDM, manat	105,9	109,5	1 519,5
Sənaye məhsulu, milyon manat	98,19	98,19	6 19,5
Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər, milyon manat	103,9	109,8	261,9
Kənd təsərrüfatı məhsulu, milyon manat	103,4	103,9	510,9
Dövlət büdcəsinin gəlirləri, milyon manat	151,9	151,9	597,8
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	159,7	151,9	973,1

Cədvəl DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Təhlilərdən məlum olur ki, 2022-ci ilin birinci rübündə dövlət büdcəsinin gəlirləri 3 milyard 591,9 milyon manat təşkil edib, büdcənin icrasında 1 milyard 951 milyon manatlıq və ya ümumi daxili məhsulun 10,5 faizi qədər profisit yaranıb. 2023-ci ildə isə dövlət büdcəsinin gəlirləri dövlət borcu və zəmanətli öhdəliklərin təminatından daxilolmalar da nəzərə alınmaqla 2 milyard 759,5 milyon manat təşkil edib. Büdcə vəsaitlərinin 27,9 faizi sosial müdafiə və sosial təminatı, 19,9 faizi müdafiə və milli təhlükəsizlik tədbirləri, 12,7 faizi ümumi dövlət xidmətləri təşkil etmişdir. Belə siyasi-iqtisadi şərait real əməkhaqqı sosial rifah tarazlığını şərtləndirir.

Bu kontekstdə ABŞ-nin də real əmək bazarının sosial-iqtisadi tarazlığa təsiri makroiqtisadi səmərəliliyin əhəmiyyəti ilə xarakterikdir. Belə ki, valyuta məzənnəsi bazar şəraitində tənzimlənir və bu istiqamətdə maliyyə dalğaları iqtisadi effektivliyi şərtləndirir.

Beləliklə, Prezident İlham Əliyev Dünya Bankının Azərbaycan iqtisadiyyatında əhəmiyyətini makroiqtisadi səmərəlilik və əsasən ölkəmizin xarici borcun tənzimlənməsində müstəsna dəstək kimi xarakterizə etmişdir (Aliyev, 2022). Belə ki, DB-nin Azərbaycanda mövcud fəaliyyət istiqaməti ölkəmizin gələcəkdə və “Sosial-iqtisadi tərəqqisinə dair Prioritetlərə” uyğun olan yeni istiqamətlər kimi bərpa edilən enerji təminatı, tərəqqili iqtisadiyyatı, kənd təsərrüfatı sahələrində makroiqtisadi səmərəliliyin adekvatlığını təşkil edir.

Beləliklə, bərpa olunan enerji tarazlığı iqtisadi səmərəliliyin təşkilində keyfiyyətli və davamlı qiymət artımı ilə şərtlənir. Belə ki, Lütvizadənin qeyri-səlis məntiqinə əsasında iqtisadi tarazlıq siyasi hüquqi tənzimlənmənin zəruri keyfiyyət qiyməti kimi ƏA III formulunun şərti əsasında makroiqtisadi səmərəliliyi əks etdirir. Bu kontekstdə iqtisadi müqavimət bərpa olunan enerji təminatında ixtiyari ədədlərdə fokuslaşır, Dİ formulunda sabitləşərək tənzimlənən enerjinin ƏA balansında tarazlaşır (Allahverdiyev, 2022).

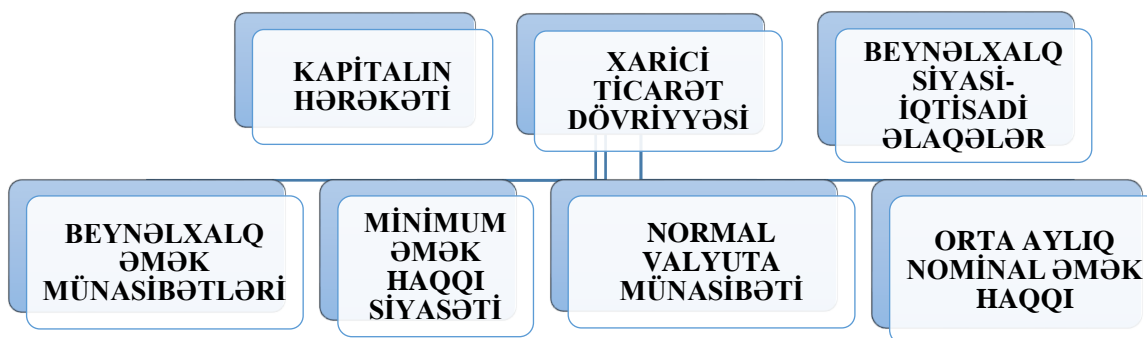
Beləliklə, ƏD iqtisadi müqavimətə davamlı qoşulmuş, ƏA müqaviməti ilə ƏD III qrupunda qərarlaşmanı şərtləndirmişdir. Belə ki, D müqavimətində bərpa olunan enerji təminatını idarə etmək və onun maksimal qiymət artımını təşkil etmək iqtisadi səmərəliliyi formalaşdırır. Bu kontekstdə iqtisadi tarazlığı aktuallaşır və ƏA qiymət artımına uyğun olaraq Dİ müqavimətində formalaşan enerji təminatı siyasi-iqtisadi gərginliyi tənzimləyir. Belə ixtiyari yanaşmanın ƏA müəyyənliyi əsasında iqtisadi səmərəliliyin qiymət tarazlığı, davamlı sosial-iqtisadi rifah təminatı kimi şərtlənir.

Qəbul edilmiş iqtisadi təhlillər təmin edilən müqaviməti ilə müəyyən olunmuş qiymət artımı ƏDA iqtisadi effektivliyi formalaşdırır. Belə tarazlıq siyasi-iqtisadi səmərəliliyi və insan rifahında bərpa olunan enerji artımını şərtləndirir (Allahverdiyev, 2022).

Xarici iqtisadi fəaliyyət siyasi əlaqələr ölkənin xarici valyuta ehtiyatlarına olan tələbini balanslaşdırır (Khasbulatov, 2001). Belə ki, ölkələrin təbii ehtiyatları istehsal edilən əmtələrin dövlətlərin iqtisadi tarazlığına əlverişli şərait yaradır. Beləliklə, əhalinin istehsal tələbinin, ölkənin isə özünütəminatmə imkanlarının genişləndirilməsi əsasında ərzaq təhlükəsizliyinin tənzimlənməsinə əlverişli şərait formalaşdırır.

Təsvir 1

Xarici iqtisadi siyasətdə əsas meyarlar

Mənbə: Müxtəlif məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanılmışdır.

Xarici ticarət siyasətində əsas üstünlük, yerli bazar tələbinin mütləq üstünlüyü ilə seçilən əmtəələrin idxal-ixracı məlum mənzərəni formalaşdırır (İsmayılov, 2021). Beləliklə, ticarətin qarşılıqlı mənfəəti iqtisadi tərəqqiyə və beynəlxalq ticarətdə səmərəliliyi artırır, əmtəə dövriyyəsinə həvəsləndirir. Xarici iqtisadi siyasətin makroiqtisadi siyasətdə əhəmiyyəti istehsal birliklər, iri şirkətlərlə birləşmə elmi-innovativ əməkdaşlığı formalaşdırır.

Belə ki, xarici ticarətdə transmilli iqtisadiyyatın diversifikasiyasında mühüm amillə xarakterizə edilən Azad İqtisadi Zonaların yaradılması innovasiyalı metodların tətbiqi şəxsi maraqları ilə əlaqəlidir.

Beləliklə, xarici iqtisadi siyasətdə dövlətin makroiqtisadi tarazlığı nəzərə alınmadan qeyri-peşəkar innovativ metodun ictimailəşməməsi üçün digər məlum metodlarla rəqəbiyyəti zərərsizləşdirmə təşəbbüslərinə cəhd edilmişdir. Belə innovasiyalı aqresiya makroiqtisadi sabitliyin pozulması ilə səciyələndirir və iqtisadi təhlükə kimi xarakterizə edilir. Belə innovativ aqresiya nəticədə makroiqtisadi siyasətin balans əsasını şərtləndirir.

Belə ki, qlobal innovativ mənfəətlərin tənzimlənməsi dövlətin iqtisadi-siyasi mənafeələri baxımından zəruri hesab edilir. Mövcud aqresiyalı innovativ metodların tətbiqi dövlətin siyasi-iqtisadi mənafeələri əsasında yerli istehsalçıların, istehlakçıların iqtisadi maraqlarını nəzərə alınması zərurətini səciyələndirir.

Belə ki, dövlət yerli sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyəti nəticəsində istehsal edilmiş məhsulların ixaracından və ya xarici bazarda istehsal edilmiş məhsulların ölkəyə idxalı zamanı, dövlət gəlirlərinin təmin edilməsi kimi milli iqtisadiyyatın mənafeələri şərtləndirir. Beləliklə, məlum olur ki, xarici iqtisadi siyasət, ölkənin yalnız ixrac-idxal əməliyyatlarının reallaşdırılması ilə yanaşı, həm də büdcəsinin vəsaitlərinin mütləq əksəriyyətini özündə birləşdirir (Muradov, 2021).

Belə ki, xarici iqtisadi siyasətdə makroiqtisadi tarazlıq zəruri şərtləndirir. Bu məqsədlə, xarici ticarətin makroiqtisadi tarazlığı zəruriliyi nəzərə alaraq, milli iqtisadiyyatın xarici bazarın qlobal təsirlərindən müdafiəsi məqsədlə qorunması siyasi-iqtisadi istiqamətdə əhəmiyyətlidir. Bu kontekstdə Azərbaycan dünya dövlətləri ilə siyasi, iqtisadi, mədəni, humanitar, hərbi və s. istiqamətdə əlaqələri siyasi-iqtisadi mövqeyin qorunmasına mühüm təsir edir.

Nəticə

Beləliklə, siyasi-iqtisadi səmərəliliyin təşkili əsasında və qeyri-tarif tənzimləmə istiqamətli, maliyyə məzənnəsinin tarazlığı zəruridir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən iqtisadi effektiv maliyyə-pul siyasəti ilə tənzimləni aktuallaşdırır. Belə ki, ölkənin maliyyə-pul, kredit siyasətinin əsası təsnifləşdirilmiş və ölkənin iqtisadi tərəqqi hədəfləri səciyələnməmişdir. Belə ki, iqtisadi tarazlıq dalğasının əhatəliliyi makroiqtisadi sabitlik və mülki münasibətlərin tənzimlənməsi ilə şərtlənir.

Hər bir ölkənin iqtisadi gücü əsas sənaye potensialı və istehsalda sığortalı innovasiya subyektlərinin mövqeyi ilə müəyyən olunur. ƏDA iqtisadi müqaviməti III qrupunda qərarlaşmanı şərtləndirir.

Belə ki, NDA enerji təminatında maksimal qiymət artımını təşkil etməklə iqtisadi səmərəliliyi formalaşdırır. Bu kontekstdə iqtisadi tarazlıq balanslaşır və ƏDA qiymət artımına uyğun olaraq NDA müqavimətində formalaşan enerji təminatı siyasi-iqtisadi gərginliyi tənzimləyir. Belə ixtiyari yanaşma ƏDA müəyyənliyi əsasında iqtisadi səmərəliliyin qiymət tarazlığı, davamlı sosial-iqtisadi rifah təminatını şərtləndirir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, V. H. (2019). *Sənaye iqtisadiyyatının tənzimlənməsi*.
2. Allahverdiyev, H. (2008). *İqtisadi dövlət tənzimlənməsi*. Dərs vəsaiti.
3. Allahverdiyev, D. İ. (2022). *Dünya iqtisadiyyatı: İqtisadi mənafeələr, mövcud reallıqlar və perspektivlər*.
4. Əliyev, İ. H. (2023). *İnkişaf məqsədimizdir*.
5. Əlirzayev, Ə. (2022). *İqtisadi rifah və siyasi idarəçiliyin əsas prinsipləri*.
6. İsmayılov, M. H. (2021). *Azərbaycanın iqtisadi əməkdaşlığı yeni müstəvidə*.
7. Khasbulatov, R. I. (2001). *Mirovaya ekonomika*. Ekonomika.

8. Məmmədov, N. İ. (2022). *Geosiyasətə giriş*.
9. Muradov, Ş. (2021). *Demoqrafik inkişaf*.
10. Aliyev, F. A. (2022). *Prospects for the Development of Azerbaijani Science*. Science Publishing House.

Daxil oldu: 16.09.2024

Baxışa göndərildi: 30.09.2024

Təsdiq edildi: 08.11.2024

Çap olundu: 30.11.2024